

ЕТНОКУЛЬТУРНА СПЕЦИФІКА ФРАЗЕОЛОГІЧНИХ ВИРАЗІВ З ЗООКОМПОНЕНТОМ В УКРАЇНСЬКІЙ ТА НІМЕЦЬКІЙ МОВАХ

В. О. ОСТАПЧЕНКО, кандидат філологічних наук, доцент,
Харківський національний університет міського господарства імені О. М. Бекетова
E-mail: victoryyy37@gmail.com
https://orcid.org/0000-0002-1066-2484

Анотація. У статті пропонується порівняльний аналіз фразеологізмів із зоонімічними компонентами у німецько- та україномовному світогляді, які тісно пов'язані з національною культурою. Мета дослідження – назви тварин і фразеологічних одиниць компонентом-зоонімом дозволяє виділити важливі ціннісні орієнтири кожного народу. Актуальним є те, що найменування тварин в різних мовах містять різні якості і характеристики, викликають різні асоціації, цей факт свідчить про індивідуальність образного мислення конкретного народу, являє собою складний асоціативно-психологічний процес, а також говорить про відмінності в ціннісній картині світу різних етносів. З цієї точки зору зооніми виступають, з одного боку, як елементи культури, з іншого боку, – як елементи мови.

Вивчений і узагальнений теоретичний матеріал з проблем фразеологізмів дозволив виявити і описати їх смислові та структурні особливості, що відображають основні характеристики фразеологічних одиниць з зооморфним компонентом та відрізняють їх від інших висловлювань. Встановлено, що зоонімічний компонент у фразеологізмі має яскраво виражену національно-культурну специфіку, що визначає її асоціативні зв'язки та дозволяє використовувати такі фразеологізми для характеристики зовнішності, соціального статусу, міжособистісних стосунків, поведінки, фізичного та емоційного стану, інтелекту, ставлення до роботи та риси характеру. Назви тварин різними мовами можуть не асоціюються з ідентичними зображеннями та символами, а скоріше з однією і тією ж твариною як мірилом для різних якостей та властивостей.

Також у роботі досліджено те, що фразеологічні одиниці із зоонімічним компонентом під час перекладу можна замінити повними еквівалентами, частковими лексичними та граматичні еквіваленти та вибором аналогів.

Отриманий аналіз зоокомпонентів у фразеологізмах в німецькій та українській мовах вказує на цікаву перспективу вивчення багатозначних зоокомпонентів, тобто подальше їх дослідження в зіставному аспекті в інших мовах (українській, французькій, російській).

Ключові слова: фразеологізм, зооморфний компонент, мовна картина світу, національна специфіка, переклад, символ.

Актуальність теми дослідження. Фразеологічні звороти з анімалістичним елементом в мовах усього світу використовуються в якості подібної характеристики людини і володіють високим смисловим потенціалом. При вивченні стійких виразів німецької та української мов, поширеність фразеологізмів з назвами тварин також стає очевидним фактом. Численність подібних фразеологізмів, їх яскрава образна основа і антропоцентричний характер функціонування детермінують інтерес лінгвістів і лексикографів до цієї частини фразеологічного фонду. У фразеології обох мов функціонують образи різних тварин, комах, птахів. Розглянемо деякі з них.

Проблемою дослідження в даній роботі постає вивчення фразеологічних систем з зооморфними компонентами в парі мов німецька та українська, що визначає теоретичну значимість тим, що проведене нами дослідження вносить певний внесок у розвиток фразеології в плані вивчення фразеологічних одиниць, а саме анімалізму

німецької і української мови та практична значимість визначається можливістю використання матеріалів на курсах по практиці викладання німецької мови, лекційних курсах з мовознавства та лексикології, з порівняльної типології, в теоретичному і практичному курсах перекладу, в науково-дослідній роботі студентів.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Дослідницькі питання зоонімії у фразеології привернули увагу багатьох вчених як в Україні так і за кордоном. Ці наукові дослідження проводились на матеріалах однієї, двох чи трьох мов. Цій проблемі в українській культурній сфері присвячені праці І. А. Голубовської, А. П. Левченка, В. Д. Ужченка, А. А. Крижко та інших. Лінгвокультурний аспект зоонімії на матеріалі німецької та української мови досліджувався у статті Л. С. Івашкевич на матеріалі німецьких зооморфних метафор у дисертації А. І. Карпенка.

Такі дослідники як О. В. Коваленко та В. В. Рзаєва проводили наукові дослідження на матеріалах українських фразеологізмів,

С. В. Буренкова порівнювала анімалістичні образи фразеологізмів в російській та німецькій мовах, семантичні особливості фразеології з зооморфними компонентами розглядали В. Є. Щербина, Л. О. Пасечна. Проблеми перекладу фразеологізмів з зоокомпонентом займалися Л. О. Ярова, Є. К. Буточкіна, Я. В. Григошкіна, І. В. Кравчук А. Р. Зубрик.

В даний час не існує єдиного визначення для позначення дослідженого нами поняття, можна зустріти такі терміни: «фразеологічна одиниця із зооморфізмом (або зооморфними компонентами)», «фразеологізм із зоосемізмами», «фразеологізм із зоонімами», «фразеологізм із анімалістичними компонентами». Для нашого дослідження ми будемо використовувати термін «зоонім», що означає ім'я біологічної тварини, на основі якого розвивається метафоричне значення [8, с. 6].

Мета наукової розвідки – проаналізувати фразеологічні системи з зооморфними компонентами в парі мов німецька-українська.

Об'єктом пропонованого дослідження є фразеологізми з зооморфними компонентами на матеріалі української та німецької мов.

Предметом дослідження є структурно-семантичний аналіз даних стійких оборотів.

Джерелом фактичного матеріалу слугували 43 німецьких і українських фразеологічних одиниць, які були піддані комплексному порівняльному аналізу.

У ході проведення дослідження було поставлено такі **цілі**: вивчити структуру одиниць фразеології з зооморфним компонентом, вивчити та порівняти семантику цих стійких виразів українською та німецькою мовами, виявити подібності та відмінності у візуальній мові зоонімічних компонентів у порівнянних образах фразеологізмів, виявити особливості перекладу фразеологізмів з зоонімами.

Методи дослідження: теоретичні – аналіз літератури, вивчення програмних документів і спеціальної літератури з проблеми перекладу фразеологізмів; порівняння, аналіз, синтез, абстрагування, класифікація і систематизація емпіричних даних, порівняльний аналіз, моделювання; це дало змогу визначити та охарактеризувати зооморфні особливості фразеологізмів української та німецької мов.

Матеріалом дослідження послужили 83 німецьких і українських фразеологічних одиниць, які були піддані комплексному порівняльному аналізу.

Висновки та перспективи. Вивчаючи мову, неможливо обійтися без знання самотньої частини лексики – фразеології. Фразеологічні одиниці створюються історією і досвідом народу. Існує достатня кількість

досліджень, присвячених проблемам фразеології. Фразеологізми становлять великий інтерес для вивчення, так як в них втілені психологія, мислення і дух народу.

Багатовікові спостереження людини за звичками і зовнішнім виглядом тварин знайшли своє відображення в анімалізмі, що передає ставлення людей до «братів наших менших». Так, завдяки фразеологізмам з зоокомпонентом люди можуть відображати:

• **фізичні можливості та якості**: «*Stark wie ein Pferd* – дужий (випривалий) як кінь [9, с. 98], *schwimmen wie ein Fisch* – плавати як риба [9, с. 111], *essen wie ein Spatz* – їсти як горобець [1, с. 200], *wie eine Ratte schlafen* – спить як бабак [9, с. 155], *böse wie ein Wolf* (злий як вовк) – злий як собака [9, с. 98], *Spatzenhirn* (горобині мізки) – курячі мізки» [9, с. 99];

• **зовнішній вигляд**: «*Schwarz wie ein Rabe* – чорний як ворон [9, с. 100], *die Eule unter Krähen* (сова серед ворон) – ні пава, ні ворона [4, с. 8], *einen Affen haben* – бути п'яним [4, с. 9], *aussehen wie eine Gans* – мати дурний вигляд [5, с. 62], *mager wie eine Ziege* – тонкий як тріска» [5, с. 61];

• **психічні атрибути (рисни характеру)**: «*Störrisch wie ein Esel* – впертий як віслик [9, с. 98], *sanft wie ein Lamm* – сумирне телятко [9, с. 99], *schlau wie ein Fuchs* – хитрий як лисиця [9, с. 99], *ein Wolf im Schlafpelz* – вовк в овечій шкурі [9, с. 111], *Der Hund auf dem Heu* – собака на сіні [9, с. 111], *glatt wie ein Aal* – лицемірний як вугор [9, с. 111];

• **інтелект**: «*wie ein Esel* – впертий як баран до нових воріт – *dastehen wie die Kuh vorm neuen Tor* [1, с. 200], *perlen vor die Sieue werfen* – метати бісер перед свинями [9, с. 147], *Den Bock zum Gartner machen* – пустити козла в город [9, с. 147], *soviel von etwas verstehen, wie die Kuh vom Sonntag* – Розбирається, як свиня в апельсина [1, с. 207];

• **повадки, вміння, навички**: «*schwätzt wie eine Elster* – тріщати як сорока [3, с. 29], *geschwätzig wie eine Elster* – балакує як сорока [3, с. 29], *wie ein Schwein schwitzen* – потіти як свиня [3, с. 30];

• **відображення соціального становища людини**: «*arm wie ein Kirchenmaus* – бідна, як церковна миша» [3, с. 36];

• **міжособистісні відносини**: «*wie Hund und Katze leben, Katz und Hund verträgt sich nicht* – жити, як кішка з собакою» [3, с. 38];

Складові назви тварин легко потрапляють у категорію символів слів і відображають уявлення, вироблені людьми щодо різних тварин. Багато імен тварин стали метафорами людських характеристик і рис, наприклад: лисиця – «хитрий, улесливий», гусак – «про ненадійну або дурнувату людину», ведмідь – «про незграбну,

неповоротку людину», півень – «про задержувати людину» [8, с. 9].

Таким чином, назви тварин виконують тут енциклопедичну функцію – вони дають інформацію про тварину, необхідну для формування фразеологічного значення. З великої кількості психічних та фізичних характеристик тварини, її зовнішнього вигляду та звичок вибирається одна, яка реалізується у контексті одиниць, пов'язаних із людиною [8, с. 10].

Деякі назви тварин, які стали символізувати негативні якості. В німецькій та українській мовах це переважно *Hund* – «собака», *Schwein* – «свиня», *Ziege* – «коза», *Esel* – «осел», імена яких ґрунтуються на реальних спостереженнях, а також на пануючих стереотипних уявленнях про інтелект і характер та інші характеристики тварин. Деякі з цих понять мають дуже давнє походження [8, с. 12].

Тож бачення собаки як істоти відоме з Біблії, назва цієї тварини дає найнегативніші відтінки як у українській, так і в німецькій фразеології: «*kein Hund, auf den Hund kommen, wie ein Hund leben, jmden wie einen Hund behandeln*» – «Собача смерть, здохнути як собака, гонити до всіх собак, собачий син, собача погода, гнати собак» [8, с. 13].

Під час перекладу фразеологізмів та паремій із зоонімічним компонентом особливу увагу слід звернути на образність цього компоненту, оскільки назви тварин різними мовами можуть не асоціюватися з однаковими зображеннями та символами, але одна і та ж тварина є критерієм різних атрибутів та якостей. Вирішальну роль відіграє зоонімічний образ у формуванні індивідуального значення фразеологічних одиниць, виконуючи як інформативну, так і образно-експресивну функцію [7, с. 235].

Правильний переклад і розуміння значень фразеологізмів дозволяють формувати адекватне уявлення про культуру, побут, традиції країни, що вивчається. Проте, у процесі перекладу перед лінгвістом стоять два важливі завдання:

1. виокремити фразеологізм;
2. підібрати правильний спосіб для перекладу на потрібну мову [10, с.97].

У будь-якому тексті є такі елементи, які дуже складно або неможливо перекласти. Фразеологізми за шкалою «перекладається» і «важко перекладати» займають чи не перше місце. Перекладацька стратегія вибирається в залежності від властивостей фразеологічних одиниць:

- рівноцінні;
- з частковими еквівалентами;
- без еквівалентний [10, с. 111].

Розглянемо кожен із способів окремо. Фразеологічний переклад – це використання у тексті стійких одиниць різної подібності. Іноді

не потрібно створювати нові стійкі вирази для перекладу одиниць фразеології, оскільки мова, на яку перекладається одиниця фразеології, вже має точні або подібні одиниці фразеології. Велику кількість фразеологізмів у німецькій мові можна прирівняти до української. Наприклад, фразеологізм «*stumm wie ein Fisch*» [2, с.1429] відповідає еквіваленту в українській мові «німий як риба». Тут можна чітко побачити повну семантичну відповідність, зміст оригіналу зберігається в перекладі. У читача не виникає ніяких труднощів при перекладі і сприйнятті даного фразеологізму. Слід навести кілька подібних прикладів: «*Mit dem Feuer spielen* – Грати з вогнем [2, с. 1325]; *Den Schwanz einziehen* – Піджати хвіст [2, с. 1239]; *Die Katze im Sack kaufen* – Купити kota в мішку» [2, с. 1329].

Другий спосіб можливий, коли буквальный переклад може передати читачеві справжній зміст усієї сутності. Наприклад, фразеологізм «*weiße Rabe*» [2, с. 1325] перекладено калькою «біла ворона». У німецькій мові цьому фразеологізму надається позитивне забарвлення «розумна, талановита людина», але українська версія має негативне значення «бути відмінним від інших». Граматика і лексика даних фразеологізмів буде повністю збігатися, але семантика відрізняється. Варто навести ще кілька подібних прикладів: «*Eine schöne Geste* – Гарний жест [2, с. 1300]; *Etwas mit Stumpf und Stiel ausrotten* – Вирвати щось з коренем [5, с. 70]; *Im siebenten Himmel sein* – Бути на сьомому небі» [3, с. 40].

Без еквівалентний – це не переклад фразеологізму, а його тлумачення, його використовують для тих фразеологічних одиниць, які не мають відповідників. Наприклад, фразеологізм «*Er kann ihm nicht das Wasser reichen*» (досл.: Він і води подати не зможе) [6, с. 71] – Людина, якій нічого не під силу, не справляється ні з якою справою. Граматично фразеологізм повністю змінено. Варто навести кілька подібних прикладів: «*Ein alter Hase* – (досл.: Старий заєць) – Людина, яка багато чого побачила на своєму віку [7, с. 290]; *Hoffen und Harren macht manchen zum Narren* – (досл.: Надія і наполегливе очікування роблять іншого дурнем) – Людина, яка марно чекає чогось [7, с. 290]; *Er trägt sein Herz in der Hand* – (досл.: Він носить своє серце в руці) – Відкрита людина» [8, с. 17].

На підставі перерахованих прикладів, можна констатувати, що при перекладі німецьких фразеологізмів на українську мову слід враховувати їх семантичні, граматичні, синтаксичні, лексичні особливості. До кожної фразеологічної одиниці слід підібрати відповідний спосіб перекладу.

Висновки. Порівняльний аналіз фразеологізмів із зоонімами в українській та

німецькій мовах привів до висновку, що зоонімічний компонент фразеологізму має яскраво виражену національну та культурну специфіку, що визначає його асоціативні зв'язки та дає змогу використовувати такий фразеологізм для характеристики фізичних якостей, можливостей людини, зовнішнього вигляду, психічних якостей (рис характеру), інтелекту, поведок, вмінь, навичок, відображення соціального становища людини

Список використаних джерел

1. Burger, H. Phraseologie. Eine Einführung am Beispiel des Deutschen. Berlin: Erich Schmidt Verlag GmbH & Co., 2003. 225 s.
2. Duden Deutsches Universalwörterbuch. Mannheim–Leipzig–Wien–Zürich: Dudenverlag, 1989. 1816 s.
3. Буренкова С. В. Зооморфные образы немецкой и русской фразеологии. Вестник Челябинского государственного университета: электр. версия журн. 2008. № 30 (131). С. 29-40. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/zoomorfnye-obrazy-nemetskoy-i-russkoy-frazeologii/viewer> (дата звернення: 12.09.2021)
4. Верхушева Н. А. Соматичні фразеологізми в острівних німецьких говорах: Автореф. дис. канд. філол. наук. Алтайська державна педагогічна академія. Іркутськ, 2009. 16 с.
5. Емельянова Е. В. Анализ фразеологических универсалий немецкого языка. Aktobe, Kazakhstan. С. 61-74.
6. Капніна Г. І. Компаративні фразеологізми із зоонімічним компонентом у німецькій мові. Вісник Дніпропетровського університету. Серія: Мовознавство. 2013. Т. 21. Вип. 19 (3). С. 69-72.
7. Кудіна О. Ф., Пророченко О. П. Перлини народної мудрості: Посібник для студентів та викладачів вищих навчальних закладів. Вінниця: Нова книга, 2005. 320 с.
8. Мізін К. І. Компаративні фразеологічні одиниці сучасної німецької мови: шляхи утворення та ідеографія: Автореф. дис.... канд. філол. наук. Київ. нац. лінгв. Ун-т. К., 2004. 19 с.
9. Німецько-український фразеологічний словник: У 2 т. / Уклад.: В. І. Гаврись, О. П. Пророченко. К.: Рад. шк., 1981. Т.1: А-К. 416 с., Т.2: L-Z. 382 с.
10. Ужченко В. Д. Народження і життя фразеологізму. К.: Рад. школа, 1988. 279 с.

References

1. Burger, H. (2003). Phraseologie. Eine

та міжособистісних відносин.

Перспективи подальших досліджень.

Отримані в процесі дослідження відомості дозволять вивчати німецьку мову як іноземну, краще зрозуміти значення зооморфних фразеологізмів і уникнути помилок при перекладі, що буде сприяти впевненому використанню фразеологічних одиниць в розмовній мові і сприйняття в художньому тексті.

Einführung am Beispiel des Deutschen. Berlin: Erich Schmidt Verlag GmbH & Co., 225 s.

2. Duden Deutsches Universalwörterbuch. (1989). Mannheim–Leipzig–Wien–Zürich: Dudenverlag, 1816 s.

3. Burenkova, S. V. (2008). Zoomorfnye obrazy nemetskoy i russkoy frazeologii. Vestnik Chelyabinskogo gosudarstvennogo universiteta: elektr. versiya zhurn. [Zoonyms in German and Russian phraseology]. Vol. 30 (131). P. 29-40. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/zoomorfnye-obrazy-nemetskoy-i-russkoy-frazeologii/viewer> [in Russian]

4. Verkhushcheva, N. A. (2009). Somatichni frazeologizmy v ostrivnykh nimetskykh hovorakh: Avtoref. dys. kand. filol. nauk. Altaiska derzhavna pedagogichna akademiia. [Semantics of German Phraseology]. 16 p. [in Russian]

5. Emelyanova, E. V. (2010). Analiz frazeologicheskikh universalii nemetskogo yazika. P.61-74. [in Russian]

6. Kapnina, H. I. (2013). Komparatyvni frazeologizmy iz zoonimichnym komponentom u nimetskii movi. [Comparison of phraseology]. Visnyk Dnipropetrovskoho universytetu. Seriya: Movoznavstvo. Vol 19 (3). P. 69-72. [in Ukrainian]

7. Kudina, O. F., Prorochenko, O. P. (2005). Perlyny narodnoi mudrosti: Posibnyk dlia studentiv ta vykladachiv vyshchikh navchalnykh zakladiv. [General Linguistics]. Vinnytsia: Nova knyha. 320 p. [in Ukrainian]

8. Mizin, K. I. (2004). Komparatyvni frazeologichni odynytsi suchasnoi nimetskoï movy: shliakhy utvorennia ta ideohrafiia: Avtoref. dys.... kand. filol. nauk. [Comparison of phraseology]. Kyiv. nats. linhv. Un-t. 19 p. [in Ukrainian]

9. Nimetsko-ukrainskyi frazeologichnyi slovnyk: U 2 t. [Dictionary of Phraseology] / Uklad.: V. I. Havrys, O. P. Prorochenko. (1981). T.1: A-K. 416 p., T.2: L-Z. 382 p.

10. Uzhchenko V. D. (1988). Narodzhennia i zhyttia frazeologizmu. [Phraseology]. K.: Rad. shkola, 279 p. [in Ukrainian]

ETHNOCULTURAL SPECIFICITY OF PHRASEOLOGICAL UNITS WITH ZOOCOMPONENT IN GERMAN AND UKRAINIAN LANGUAGES

V. O. Ostapchenko

Abstract. The article presents a comparative analysis of phraseology with zoonymic components in the German and Ukrainian worldviews, which are closely related to national culture. In most phraseologies

© В. О. Остапченко

«International journal of philology» | «Міжнародний філологічний часопис» Vol. 12, № 4, 2021

with the component-zoonym there is a type of metaphorical transfer, which uses the names of animals to describe the characteristics of man, the designation of certain qualities, appearance, character, mental abilities. In addition, zoonyms are often symbols of moral and intellectual qualities of man.

The purpose of research is to study phraseological systems with zoomorphic components in a pair of German - Ukrainian, which allows to identify important values of each nation.

Results of research. During the study of zoonyms in phraseology, it was noted that the metaphorical nature of zoomorphic phraseology, their inherent subjective-evaluative connotation, the specificity of their semantic parameters and syntactic structure is largely due to their scope, based on their expressed anthropocentrism as a manifestation of traditions of attributing to animals certain traits of human character. In the ethnoculture of different peoples, phraseology, including the names of animals - is primarily a statement about man, his spiritual and social traits.

Thus, phraseology with the names of animals can reflect: physical qualities, capabilities; appearance; mental qualities (character traits); intelligence; habits, abilities, skills.

Also, the paper explores the common and distinctive features of phraseology of the Ukrainian and German languages, namely the zoocomponents that form complete equivalents. Such phraseological units are equivalent, ie their lexical volume, semantic meaning and meaning are symmetrical. The second group includes partial equivalents. In German and Ukrainian, such phraseological units have the same meaning, but differ in the composition of lexical components, and, consequently, the internal form. The third group includes phraseologies that have no equivalents in another language and are characterized by the fact that these concepts do not have a common object. Such phraseological units often remain outside the scope of bilingual phraseological dictionaries, which is why it is only possible to explain the meaning.

Originality is determined by the fact that our study makes a contribution to the development of phraseology in terms of studying phraseological units, namely the animalism of the German and Ukrainian languages.

Conclusion. The presence of common and distinctive features in the structures of phraseology of the studied languages, the nature and content of associations are determined not by the properties of animals, but by their life in the national folklore-mythological and literary contexts of each nation, its worldview, human existence.

Key words: phraseology, zoomorphic component, linguistic picture of the world, national specifics, translation, symbol.